

THE IMPERIAL NUMEN IN ROMAN DACIA**Maria-Adriana Airinei****PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași**

Abstract: In scholarship the generally accepted meaning of numen is that of "divine power or force" or even "divinity" and the hypostasis in which arouse interest is that of imperial numen. The discussion on imperial numen is taking place at the level of form and meaning. The imperial numen is attested in two ways: Numen Augustum and Numen Augusti. Duncan Fishwick explains this inequality of the numen by the deficiency recorded by the imperial vocabulary at that time. Numen Augusti and Numen Augustum have the same meaning. The numen is an attribute of the emperor. Numen Augusti is designed as a divine abstraction treated in the same way as a traditional god, but immanent within the princeps rather than having a separate or concomitant existence. Augustus posses numen, but he is not numen. For Abascal and Alföldy, NumenAugustum defines the divine power of the roman monarchy while Numen Augusti reflects the divine power of the reigning princeps. What are the meanings behind the Numen Augusti and Numen Augustum? Ittai Gradel considers that the worship of the divinity of emperor is the same thing with his direct worship as a god. But the veneration of Augustus is indirect, fact given by the religious notions as numen (Numen Augusti) or genius (Genius Augusti). What to understand by Numen Augusti? The present paper aims to reconsider the epigraphic evidence attesting the concept of Numen Augustum/Augusti and to see the way in which the imperial numen introduces itself in roman Dacia.

Keywords: numen, emperor, worship, divine monarchy, personification of divine power.

A. Numen-ul imperial

Semnificația general acceptată în literatura de specialitate a termenului de *numen* este cea de „putere sau forță divină” sau chiar „divinitate”¹, iar ipostaza în care suscită interes este cea de *numen* imperial. Discuția cu privire la *numen*-ul imperial se desfășoară la nivelul formei și al conținutului acestuia.

Formă. Dovezile care atestă adorarea *numen*-ului imperial prezintă manifestarea acestuia sub două forme: *Numen Augustum* și *Numen Augusti*. Mai exact, folosirea titlului *Augustus* ca adjectiv și la cazul genitiv. Dovezile alese spre analiză în această parte a lucrării prezente sunt altarele de la Forum Clodii² (Roma), Narbo³ (Narbonensium) și arcul de la Medinaceli⁴ (Hispania Citerior).

Altarul de la Forum Clodii, datat în anul 18 î.e.n. și ridicat la patru ani după deificarea lui Augustus, este dedicat *numini Augusto* de către consiliul local⁵. Cel de la Narbo este dedicat lui *Numen Augusti* în 12/13 î.e.n. cu ocazia aniversării zilei de naștere a lui Augustus⁶.

¹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 234; Duncan Fishwick *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in The Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, Leiden, Brill, vol II, part 1, p. 388; Robert Turcan, *Le culte impérial au IIIe siècle*, în ANRW, II/16. 2, 1978, p. 1018.

² CIL XI, 3303.

³ CIL XII, 4333.

⁴ Juan Manuel Abascal, Géza Alföldy, *La inscripción*, în Juan Manuel Abascal, Géza Alföldy (eds.), *El arco romano de Medinaceli (Soria, Hispania Citerior)*, Universidad de Alicante, Madrid, 2002.

⁵ Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 242.

⁶ Duncan Fishwick, *Numen Augustum*, în ZPE, 160, 2007, p. 247.

Spre deosebire de primul altar, care este o dedicație încadrată în *sacrapublica* (este dedicat de consiliul local), acesta face obiectul a *sacraprivata*, întrucât cultul a fost supravegheat, îngrijit și finanțat de un corp de trei cavaleri (*e populo*) și trei liberti⁷. Diferența dintre cele două forme ale *numen*-ului imperial este explicată de Duncan Fishwick prin carența înregistrată de vocabularul imperial la acea vreme⁸. *Numen Augusti* și *Numen Augustum* au aceeași semnificație. *Numen*-ul este o proprietate a împăratului. *Numen Augusti* este conceput ca o abstracție divinizată tratată în aceeași manieră ca zeii tradiționali, însă imanentă principelui decât ca având o existență separată sau concomitentă⁹. Augustus posedă *numen*, însă nu are statutul unui *numen*¹⁰.

O altă diferență între cele două altare, aparent nesensizată de cei doi cercetători, este dată de motivul ridicării acestora. Altarul de la Forum Clodii¹¹ este menționat cu ocazia ofrandelor aduse în anul 18 e.n. în scopul celebrării zilelor de naștere ale membrilor familiei imperiale: Augustus (23-24 septembrie), Tiberius (16 noiembrie) și Livia (30 ianuarie), dar și cu prilejul dedicării de statui caesarilor (Augustus și Tiberius) și Liviei la data în care Tiberius obține calitatea de *pontifex maximus*¹². Prin urmare, altarul dedicat *Numini Augusto* este folosit spre a onora și venera familia și monarhia imperială. Cel de la Narbo este ridicat ca dovadă de grațitudine pentru Augustus, care a încheiat o dispută între locuitorii și membrii consiliului local (*decuriones*), și dedicat cu ocazia zilei de naștere a împăratului roman (23-24 septembrie)¹³. Cum explică motivul dedicării celor două altare variația formei pe care o îmbracă *numen*-ul imperial? Poate ne spune mai multe analiza arcului de triumf de la Medinaceli.

Arcul de la Medinaceli, un monument impresionant nu doar prin amplasarea, ci și prin inscripția sa¹⁴, prezintă dedicații pe ambele părți, atât de nord: *Numini Augusto sacru[m]*, cât și de sud: *Numini Imperatoris Domitiani Aug(usti) Ger(manici)*, apoi din 98 e.n. *Numini Imp(eratoris) Traiani Aug(usti) Ger(manici)*¹⁵. Ceea ce surprinde este referirea la *numen*-ul imperial atât ca *Numen Augustum*, cât și ca *Numen Augusti*. Aici, cele două forme ale *numen*-ului imperial se găsesc împreună. Făcând analogie cu altarele dedicate *numen*-ului imperial menționate mai sus, explicația oferită de Juan Manuel Abascal și Géza Alföldy cu privire la semnificația lui *NumenAugustum* și *Numen Augusti* pare să aibă susținere. *NumenAugustum* exprimă puterea divină a monarhiei romane, iar *NumenAugusti* pe cea a principelui aflat la guvernare, puterea în desfășurare a monarhiei (*Numini Imperatoris Domitiani Aug(usti) Ger(manici)*=momentul în care a fost ridicat monumentul)¹⁶. Altarul de la Forum Clodii celebra autoritatea divină a instituției imperiale, pe când cel de la Narbo, autoritatea divină a unui anumit împărat, Augustus.

Singura dovadă epigrafică care ar putea explica baza teologică a *Numen Augustum/Augusti* în calitate de „constituție” a statului roman este dată de *Fasti Praenestini*, act de grațitudine realizat de Tiberius în anul 6 e.n., la data de 17 ianuarie pentru adoptarea lui de către Augustus (4 e.n.). Însă întregirea textului realizată de Theodor Mommsen și Lily Ross

⁷ Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 240.

⁸ Duncan Fishwick, *op. cit.*, 2007, p. 250;

⁹ *Ibidem*, p. 247.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Pentru structura și implicațiile inscripției care atestă altarul de la Forum Clodii vezi Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 241-243.

¹² Duncan Fishwick, *op. cit.*, 2007, p. 249-250.

¹³ *Ibidem*, p. 247-248.

¹⁴ Juan Manuel Abascal, Géza Alföldy, *op. cit.*, p. 102.

¹⁵ *Ibidem*, p. 98.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

Taylor a fost contestată de Ittai Gradel, care susține că este „a ghost of modern scholarship”, propunând în locul *n[umini Augusti...]* formularea *Mars Augustus Pater*¹⁷. Chiar dacă lectura *n[umini Augusti...]* rămâne varianta cea mai probabilă¹⁸, nu poate fi evitată întregirea *Mars Augustus Pater* și implicit inconsecvența primei variante.

Refuzul lui Duncan Fishwick de a vedea semnificația oferită de Juan Manuel Abascal și Géza Alföldy ca fiind adecvată este lipsit de susținere. Nu e vorba despre o coexistență a *Numen Augustum* cu *Numen Augusti*¹⁹, ci de fețele ale aceleiași monede: concept și fapt. *Numen Augustum* descrie fundamentul monarhiei romane, puterea divină imperială, pe când *Numen Augusti* reflectă aplicarea puterii divine imperiale prin intermediul reprezentantului său, fie că acesta poartă titlul *Augustus*, *Imperator* sau *Dominus*.

Conținut. Ce înțelegem prin *Numen Augusti*? Noțiunea *numen* este impersonală, dar aparține unui zeu și este forța sau puterea prin care zeii se manifestă în lume²⁰. Este proprietatea funcțională a unui zeu, denotă proprietatea chintesențială a zeului: ceea ce face un zeu zeu²¹. *Augustus* este un titlu oferit lui Octavianus la 16 ianuarie 27 î.e.n. de către Senat²². Rolul său este de a semnala caracterul sacru al funcției exercitate de Octavianus și nu al persoanei în sine²³. Prin urmare, prin sintagma *Numini Augusti*, *numen*-ul este tratat, în mod clar, ca proprietate a împăratului roman. *Numen Augusti* este conceput ca o abstracție divinizată tratată asemenea unui zeu tradițional, însă immanentă împăratului decât ca având o existență separată sau concomitentă. *Augustus* posedă *numen* însă nu are statutul său, nu este un *numen*²⁴.

Ittai Gradel consideră că adorarea divinității împăratului era sinonimă cu adorarea lui directă ca zeu²⁵. Dar așa cum remarcă autorii lucrării *ReligionsofRome*: „there must have been, in other words, all the difference between worshipping Augustus himself and worshipping his *numen*”²⁶. Venerarea lui *Augustus* se face indirect prin intermediul unor noțiuni religioase ca *numen* - *numen Augusti*, *genius* – *Genius Augusti*²⁷. De asemenea, vom vedea mai jos că accentul nu ar trebui să fie pus doar pe noțiunile religioase de *numen* și *genius*, ci și pe titlurile purtate de principele roman, *Augustus*, *Imperator* și *Dominus*.

B.Precizări de ordin metodologic

Orice inscripție votivă conține un dublu mesaj²⁸ care poate fi citit în două registre: cel religios (teonimia, formulele de închinare și formula dedicatorie) și cel social (numele și funcțiile dedicantului, motivația dedicației și menționare unor terțe persoane). Conturarea

¹⁷ Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 238, nota 11.

¹⁸ Duncan Fishwick, *op. cit.*, 2007, p. 248.

¹⁹ *Ibidem*, p. 253.

²⁰ Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 235.

²¹ Duncan Fishwick, *op. cit.*, 1991, p. 383.

²² Karl Galinsky, *Continuity and Change: Religion in the Augustan Semi-Century*, în Jörg Rüpke (ed.), *A Companion to Roman Religion*, Blackwell Publishing, 2007, p. 80.

²³ Julián González Fernández, *El culto a Augusto vivo y la devotio popular: El origen del culto imperial*, în *Revista Onoba*, 3, 2015, p. 18.

²⁴ Duncan Fishwick, *op. cit.*, 2007, p. 247.

²⁵ Ittai Gradel, *op. cit.*, p. 245.

²⁶ Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome. A History*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 207.

²⁷ Carmen Fenechiu, *La notion de numen dans les textes littéraires et épigraphiques*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008, p. 231.

²⁸ Jörg Rüpke, *Dedications Accompanied by Inscriptions in the Roman Empire: Functions, Intentions, Modes of Communication*, în John Bodel, Mika Kajava (eds.), *Religious Dedications in the Greco-Roman World. Distribution, Typology, Use*, Acta Instituti Romani Finlandiae, vol 35, Roma, 2009, p. 36; Sorin Nemeti, *Dialoguri păgâne. Formule votive și limbaj figurat în Dacia romană*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, p. 43.

acestor două registre, are rolul de a sublinia luarea în considerare a legăturii dintre ele în scopul „comunicării desăvârșite”. Identificarea comunicării secundare, a metacomunicării²⁹ nu trebuie privită ca reprezentând o etapă finală, ultima treaptă spre cunoașterea pe care ne-o poate oferi o inscripție votivă. Ea este elementul de legătură dintre ce am crezut că ne poate comunica epigrafa votivă și ceea ce urmează să ne divulge aceasta. Nu reprezintă o anexă la mesajul religios pe care-l poartă inscripția votivă, ci este detaliul care ne determină să privim epigrafa votivă ca întreg. Astfel că, inscripția votivă nu este o ofrandă adusă în timpul ceremoniei religioase, ci instrumentul prin care se consemnează această ceremonie.

Ca și inscripția votivă, cea onorifică comportă și ea două registre: onorific și social. De asemenea, ca și dedicația votivă, cea onorifică merită aceeași analiză.

Analiza *numen*-ului imperial atestat în Dacia romană se va realiza ținându-se cont de textul și contextul inscripțiilor, de informațiile interne oferite de acestea și de cele externe venite cu ele.

B.1. Mediul intern al inscripției

Tipul inscripției

Ca și în celelalte provincii din cadrul Imperiului Roman, în Dacia romană este atestat *numen*-ul imperial. Noțiunea *numen* se prezintă ca obiect al cultului imperial, la nivel epigrafic, sub două categorii: *Numen Augusti/Augustorum* și *devotus/dicatus numini+/-maiestatique eius/eorum*. Prima categorie face subiectul inscripției votive, pe când cea de a doua reprezintă motivul ridicării de inscripții onorifice împăraților romani.

a. Analiza inscripțiilor votive³⁰

Prin *Augustus, Imperator* și *Dominus nostrum* nu înțelegem persoana împăratului roman, ci titluri deținute de acesta, poziții ce îl plasează pe acesta în vârful ierarhiei sociale a societății romane. Suveranul roman nu se numea *Augustus*, era un *Augustus*. Acest lucru este probat de următoarele expresii: *Numinibus Augustorum Severi et Antonini et Getae Caesaris, Numini et Providentiae Imperatorum Severi et Antonini et Getae Caesaris* și *Numini domini nostri Marci Aureli Antonini Pii Felicis Augusti*. Primul termen definește „puterea divină”, al doilea poziția suveranului roman, iar ultima parte persoana posesorului. Prin urmare, în cadrul inscripțiilor votive puterea divină este asociată poziției împăratului roman, respectiv celei de *Augustus/Imperator/Dominus nostrum*. Devoțiunea este exercitată față de statutul destinatarului și nu față de posesorul acestuia.

b. Analiza inscripțiilor onorifice³¹

Epigrafele onorifice sunt ridicate *devotus/dicatus numini+/-maiestatique eius/eorum*³². Adresarea puterii divine se realizează în mod indirect prin noțiunile de *numen* și *maiestas*³³. *Maiestas* derivă din termenul latin *maior/maius*, comparativul lui *magnus*, și definește un raport de inegalitate. Cel distins cu apelativul *maiestas* se remarcă prin dignitate și putere³⁴. În perioada Republicii romane, *maiestas populi romani* era un atribut al poporului roman ca întreg în raport cu alte popoare. În virtutea a sa *maiestas*, Roma afirmându-și supremația și cerând supunerea celorlalți³⁵. Magistrații Republicii romane aveau *maiestas* care

²⁹ Jörg Rüpke, *op. cit.*, p. 36.

³⁰ CIL III,862; IDR III/2, 217, 225, 328; IDR III/3, 37; IDR III/5, 2, 427.

³¹ CIL III, 795, 1175; AÉ 2006, 1127; ILD 308, 540, 621, 672; IDR II, 10, 327; IDR III/1, 76, 77, 132; IDR III/2, 80, 81; IDR III/3, 58, 59, 214; IDR III/4, 265, 269; IDR III/5, 2, 432.

³² Puterii divine și maiestății sale.

³³ Carmen Fenechiu, *op. cit.*, p. 237.

³⁴ Davide Salvo, s.v. *Maiestas*, în Roger S. Bagnall et alii, *The Encyclopedia of Ancient History*, Blackwell Publishing, 2013, p. 4236.

³⁵ *Ibidem*.

nu era decât o extensie a *maiestas populi romani* și subordonată acesteia³⁶. În perioada imperiului *maiestas populi romani* a fost transferată persoanei împăratului³⁷. În cazul de față se realizează asocierea excelenței superioare a principelui (*maiestas principis*) divinității sale (*numen maiestatique eius*). Aici, acest element al imaginii împăratului joacă rolul „d'alibi à une monarchie non dynastique, ou rarement dynastique, perpétuelement en quête de légitimité”³⁸.

Este necesară o analiză a formei de prezentare a expresiei *devotus/dicatus numini+/-maiestatique eius/eorum*.

*Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Vibio / Afinio Gallo Vel/dumniano Volu/siano P(io) F(elici) Aug(usto) pon(tif)ici max(imo) trib(unicia) pot(estate) II patr[is] patriae / co(n)s(uli) II proco(n)s(uli) / ordo col(oniae) Aur(eliae) Ap(ulensis) Chr(ysopolis) numini eius / d(edicavit)*³⁹

Monumentul onorific discutat aici are următoarea structură: funcția (*imperator caesar*) și numele (Caius Vibius Afinius Gallus Veldumnianus Volusianus) suveranului roman, titulatura aferentă funcției acestuia (*Pius Felix Augustus pontifex maximus tribunicia potestas II pater patriae consul II proconsul*), dedicantul inscripției onorifice (*ordo coloniae Aureliae Apulensis Chrysopolis*) și motivul dedicării acesteia (*numini eius dedicavit*). Ca și în cazul inscripțiilor votive, în cele onorifice „puterea divină” este atributul funcției principelui roman. În cadrul monumentelor onorifice *numen*-ul imperial apare sub forma *numini+/-maiestatique eius/eorum*. Aici se apelează la pronumele *eius* pentru a se evita repetarea titlului *imperator*. Prin urmare, spre deosebire de inscripțiile votive, în cele onorifice se manifestă preferința pentru titlul *imperator*. Epigrafele onorifice atribuie „puterea divină” funcției suveranului roman de *imperator*. *Imperator* exprimă, cel puțin ideal, puterea de comandant militar⁴⁰ și caracterul indiscutabil militar al monarhiei romane⁴¹. De asemenea, prezența titlului *proconsul* în textul inscripției onorifice definește, după J. Fitz, absența împăratului de la Roma⁴² și aflarea acestuia în deplasare, de cele mai multe ori din rațiuni militare. Din cele 20 de inscripții onorifice dedicate *numini+/-maiestatique eius/eorum* doar 8 epigrafe conțin titlul *proconsul*⁴³, 3 sunt lipsite de integritatea epigrafică⁴⁴ și 5 sunt dedicate unor membrii ai familiei imperiale⁴⁵. Din cele 8 monumente care conțin titlul *proconsul*, 5 sunt dedicate de către unități militare⁴⁶, 2 de către *concilium provinciarum Daciae III*⁴⁷ și 1 de către *ordo coloniae Aureliae Apulensis Chrysopolis*⁴⁸.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Edmond Frézouls, *De la maiestas populi Romani à la majesté impériale*, în Heinz Duchhardt et alii. (eds.), *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992, p. 25.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ IDR III/5, 2, 432; AÉ 1989, 628.

⁴⁰ Warner Eck, *Augustus*, <https://krystallnacht.com/lib/Bios/Augustus%20by%20Werner%20Eck.pdf> (consultat la data de 20 iulie 2015).

⁴¹ Cecilia Ames, *El título imperial romano y la problemática del Principado*, în *Estudios Clásicos*, 116, 1999, p. 61.

⁴² J. Fitz, *When was Caracalla in Pannonia and Dacia?*, în *Alba Regia*, 6-7, 1966, p. 203.

⁴³ IDR III/5, 2, 432; IDR III/3, 58; IDR III/2, 80; IDR III/1, 77; IDR III/3, 214; IDR II, 10; IDR III/2, 81; ILD 308.

⁴⁴ AÉ 2006, 1127; IDR III/4, 269; ILD 614a.

⁴⁵ IDR III/3, 59; IDR III/1, 132; IDR II, 327; IDR III/1, 76; ILD 672.

⁴⁶ IDR III/3, 58; IDR III/1, 77; IDR III/3, 214; IDR II, 10; ILD 308.

⁴⁷ IDR III/2, 80; IDR III/2, 81.

⁴⁸ IDR III/5, 2, 432.

Inscripțiile onorifice care nu conțin titlul *proconsul*, dacă urmărim în continuare ideea lui J. Fitz, probează prezența împăratului la Roma și implicit comemorarea unor acțiuni de natură administrativă venite din partea suveranului roman.

Dedicanții

În urma analizării dedicanților celor două categorii de *numen* imperial se constată faptul că dedicațiile votive către *Numen Augusti* sunt realizate la nivel individual, pe când inscripțiile onorifice *devotusnumini maiestatiqueeius* sunt gesturi colective.

a. Analiza inscripțiilor votive ridicate de indivizi

Numen Augusti apare în asociere cu alte divinități sau în plan secund, ceea ce reflectă, din punctul nostru de vedere, ocazionalitatea și amprenta personală a dedicației⁴⁹. Dedicantii sunt persoane oficiale: guvernatori (*legatus Augusti pro praetore*), procuratori (*procurator promotus ad ducenariam provinciae Dalmatiae*) și preoți imperiali (*sacerdos arae Augusti*) sau persoane implicate în activități oficiale: *magistri Augustalis coloniae Napocae* au ca interes cultul imperial⁵⁰, iar *conductores ferrariarum* sunt arendași ai minei de fier de la Teliucu de Jos⁵¹, aflată în proprietatea împăratului. Dedicatiile pot fi justificate de nevoia dedicanților de a sublinia loialitatea lor față de împăratul roman.

b. Analiza inscripțiilor onorifice ridicate la nivel colectiv

Inscripțiile sunt ridicate de unități militare: legiuni (1) și trupe auxiliare (14), de colonii și municipii sau de Senatul acestora (4) și de *Concilium provinciarum Daciarum III* (2). Aceste colective sunt interesate în a saluta acțiunile principelui roman. Spre deosebire de cele ridicate de indivizi, cele colective nu sunt întâmplătoare: 1. între locul dedicării inscripțiilor și statutul dedicanțului există un raport direct proporțional; majoritatea dedicațiilor vin din mediul militar, acestea fiind ridicate, în mare parte, în cadrul castrelor; 2. în spatele dedicațiilor stă o explicație oficială, de natură imperială: 8 din monumentele onorifice conțin titlul împăratului de *proconsul*, care, așa cum am văzut mai sus, reflectă absența principelui de la Roma și antrenarea sa în acțiuni militare. Spre norocul nostru, aceste epigrafe pot fi datate exact, lucru care favorizează încadrarea acestora într-un context militar. Inscripțiile onorifice despre care vorbim sunt datate în anii: 241, 245, 248 și 250. Potrivit informațiilor pe care le deținem, în 241 au loc devastări produse de carpi și dacii liberi în Moesia, Thracia și Dacia, în 245 Philipp este prezent la Aquae (Moesia Superior sau Dacia)⁵², între 247-248 se constată o stare de nesiguranță pe granița de nord a Daciei (în anul 247 Filip Arabul este prezent în Dacia unde ia măsuri de refortificare a unor orașe (Romula, Drobeta, Sucidava), de refortificare a liniei Oltului în condițiile abandonării limesului transalutan și lucrări la castrele de la Slăveni, Pons Augusti etc.; șederea în Dacia s-a prelungit până-n 248)⁵³ și în 250 Decius ajunge în Dacia confruntată cu atacurile dacilor liberi dinspre nord și vest⁵⁴.

Raportul direct proporțional dintre locul descoperirii inscripțiilor și statutul dedicanțului, pe de o parte, și semnificația unora dintre epigrafele pentru care s-a putut stabili datarea exactă, pe de altă parte, ne conduc spre ideea potrivit căreia dedicațiile nu sunt întâmplătoare. Se observă ușor caracterul lor organizat. Menirea acestora a fost de a sublinia legitimitatea suveranului roman, capacitatea acestuia de a acționa.

⁴⁹ Prin ocazionalitatea și amprenta personală a dedicației înțelegem alegerea momentului și a gestului religios de către dedicanți.

⁵⁰ Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Mirton, Timișoara, 1998, p. 244.

⁵¹ Vasile Christescu, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Ars Docendi, București, 2004, p. 32-33.

⁵² Doina Benea, *Istoria Banatului în Antichitate*, Excelsior Art, Timișoara, 2013, p. 96.

⁵³ *Ibidem*, p. 97.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 99.

Datarea inscripțiilor

Prima dedicație către *numen*-ul imperial atestată în Dacia romană datează din timpul domniei lui Septimius Severus⁵⁵, iar ultima din vremea domniei comune a lui Valerianus și Gallienus⁵⁶. Epigrafele către *numen*-ul imperial domină în perioada secolului III⁵⁷.

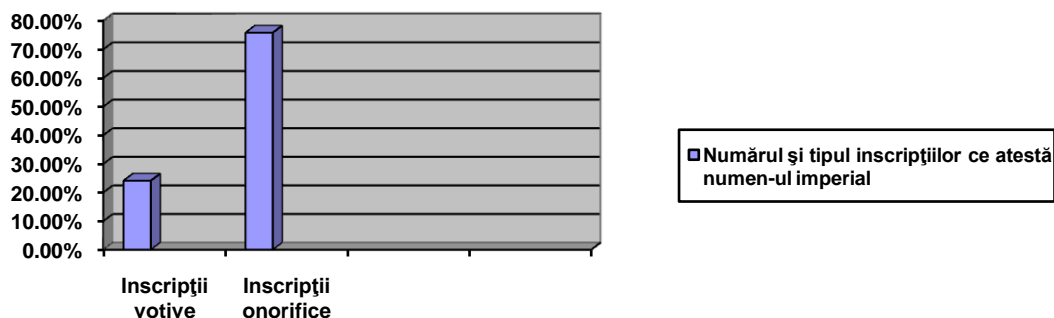
B.2. Mediul extern inscripției

Locul descoperirii inscripțiilor

Între statutul dedicantului și locul descoperirii inscripțiilor, cu mici excepții⁵⁸, există un raport direct proporțional⁵⁹. Dedicantii ridică inscripțiile către *Numen Augusti* și *devotus/dicatus numini +/-maiestatique eius/eorum* în locuri de interes pentru aceștia: unitățile militare în castru sau în apropierea acestora, iar instituțiile municipale în orașele unde își au sediul.

Numărul și calitatea inscripțiilor

Numen-ul imperial este atestat în Dacia romană printr-un număr de 27 de inscripții. Dintre acestea 7 sunt inscripții votive, iar 20 epigrafe onorifice. De asemenea, din cele 27 de epigrafe, 4 nu și-au păstrat integritatea epigrafică. Statistic, cele menționate mai sus se prezintă astfel:

C. Concluzii

Semnificația *numen*-ului imperial

Analiza realizată mai sus ne permite să sesizăm o diferență nu numai de formă (*Numen Augusti/Augustorum* și *devotus/dicatus numini +/-maiestatique eius/eorum*), ci și de conținut între dedicațiile către *numen*-ul imperial. Cele închinare *Numen Augusti/Augustorum*, dată fiind natura lor votivă, au rolul de a recunoaște și a perpetua autoritatea, poziția aparte a împăratului roman printre locuitorii imperiului, pe când cele oferite *devotus/dicatus numini +/-maiestatique eius/eorum* au ca țintă sublinierea legitimității *imperator*-ului roman.

De asemenea, asociind puterea divină poziției și nu posesorului acesteia, vom reuși să facem pași spre înțelegerea relației dintre divinitate și împăratul roman.

Legătura dintre divinitate și împăratul roman

Numen-ul imperial este alăturat, în cadrul inscripțiilor votive, în cea mai mare parte, titlului *Augustus*. Această alegere se înțelege. În ianuarie 27 î.e.n. Octavianus primește din partea Senatului titlul de *Augustus* ca urmare a perceperii lui în calitate de *praesens deus*, de

⁵⁵ IDR III/2, 328; IDR III/5, 2, 427.

⁵⁶ IDR III/1, 132.

⁵⁷ Vezi semnificația asocierii excelenței superioare a principelui (*maiestas principis*) divinității sale (*numen maiestatique eius*) prezentată în cadrul secțiunii *Analiza inscripțiilor onorifice (Tipul inscripțiilor)*.

⁵⁸ CIL III, 1175; IDR III/2, 225; IDR II, 327; IDR III/1, 128.

⁵⁹ IDR III/5, 2, 432; AÉ 2006, 1127; ILD 540; CIL III, 795; CIL III, 862; IDR III/5, 2, 427; IDR III/3, 58; IDR III/3, 59; IDR III/2, 80; IDR III/1, 132; IDR III/1, 77; IDR III/3, 214; IDR II, 10; IDR III/1, 76; IDR III/2, 81; IDR III/2, 217; IDR III/3, 37; IDR III/4, 265; IDR III/4, 269; ILD 308; ILD 614a; ILD 672.

zeu asociat ordinii, legii și dreptății⁶⁰. Titlul are o conotație religioasă, iar dedicațiile către *Numini Augusti* nu ar trebui să surprindă. Principele în viață era onorat ca *Augustus*, epitet ce semnaleză caracterul sacru al funcției exercitate și nu al persoanei în sine⁶¹. *Numen*-ul imperial nu se manifestă sub formă nedeterminată, ci sub cea a acțiunii benefice, prin prezența lui⁶². Asocierea *Numini et Providentiae Imperatorum Severi et Antonini et Getae Caesaris*⁶³ probează puterea funcțională a *numen*-ului imperial. Așa cum Aleș Chalupa a atras atenția în unul din articolele sale, la greci și romani, zeii se bucurau de un cult întrucât permiteau protecție și garantau prosperitatea. Ceea ce conta era diferența din statutul lor social și nu divinitatea lor ontologică⁶⁴. Acest lucru este probat și de una din trasăturile definitorii ale religiei romane, și anume caracterul contractualist, definit prin formula *do ut des*⁶⁵. De asemenea, s-a remarcat și accentul credinciosului pe puterea și nu personalitatea zeității⁶⁶. În cazul cultului imperial, specială nu era persoana suveranul roman, ci poziția deținută de acesta în cadrul statului roman. “Puterea divină” era asociată statutului său de *Augustus* sau *Imperator (NumenAugusti/Imperatoris)* și niciodată persoanei sale (spre exemplu: *NumenMarci Aureli Antonini*).

BIBLIOGRAPHY:

- Abascal, Juan Manuel, Géza Alföldy, *La inscripción*, în Juan Manuel Abascal, Géza Alföldy (eds.), *El arco romano de Medinaceli (Soria, Hispania Citerior)*, Universidad de Alicante, Madrid, 2002, p. 71-118.
- Ames, Cecilia, *El título imperial romano y la problemática del Principado*, în *Estudios Clásicos*, 116, 1999, p. 49-64.
- Ardevan, Radu, *Viața municipală în Dacia romană*, Mirton, Timișoara, 1998.
- Beard, Mary, John North, Simon Price, *Religions of Rome. A History*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Benea, Doina, *Istoria Banatului în Antichitate*, Excelsior Art, Timișoara, 2013.
- Chalupa, Aleș, *Roman Emperor: Gods, Men, Something Between or An Unnecessary Dilemma?*, în *Religio: Revue pro religionistiku*, XV, 2, 2007, p. 256-270.
- Christescu, Vasile, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Ars Docendi, București, 2004.
- Eck, Werner, *Augustus*, <https://krystallnacht.com/lib/Bios/Augustus%20by%20Werner%20Eck.pdf> (consultat la data de 20 iulie 2015).
- Fenechiu, Carmen, *La notion de numen dans les texts littéraires et épigraphiques*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008.
- Fernández, Julián González, *El culto a Augusto vivo y la devotio popular: El origen del culto imperial*, în *Revista Onoba*, 3, 2015, p. 15-24.
- Frézouls, Edmond, *De la maiestas populi Romani à la majesté impériale*, în Heinz Duchhardt et alii. (eds.), *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992, p. 17-25.

⁶⁰ Karl Galinsky, *op. cit.*, p. 80.

⁶¹ Julián González Fernández, *op. cit.*, p. 18.

⁶² Robert Turcan, *op. cit.*, p. 1020.

⁶³ IDR 3/2, 328.

⁶⁴ Aleș Chalupa, *Roman Emperor: Gods, Men, Something Between or An Unnecessary Dilemma?*, în *Religio: Revue pro religionistiku*, XV, 2, 2007, p. 264.

⁶⁵ Jörg Rüpke, *Religion of the Romans*, Polity Press, Cambridge, 2007, p. 149.

⁶⁶ A. D. Nock, *Studies in the Graeco-Roman Beliefs of the Empire*, în *The Journal of Hellenic Studies*, 45, 1, 1925, p. 85.

Fishwick, Duncan, *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in The Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, Leiden, Brill, vol II, part 2, 1991.

Idem, *Numen Augustum*, în *ZPE*, 160, 2007, p. 247-255.

Fitz, J., *When was Caracalla in Pannonia and Dacia?*, în *Alba Regia*, 6-7, 1966, p. 202-205.

Galinsky, Karl, *Continuity and Change: Religion in the Augustan Semi-Century*, în Jörg Rüpke (ed.), *A Companion to Roman Religion*, Blackwell Publishing, 2007, p. 71-82.

Gradel, Ittai, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Nemeti, Sorin, *Dialoguri păgâne. Formule votive și limbaj figurat în Dacia romană*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

Nock, A. D., *Studies in the Graeco-Roman Beliefs of the Empire*, în *The Journal of Hellenic Studies*, 45, 1, 1925, p. 84-101.

Rüpke, Jörg, *Religion of the Romans*, Polity Press, Cambridge, 2007.

Idem, *Dedications accompanied by inscriptions in the Roman Empire: Functions, intentions, modes of communication*, în John Bodel, Mika Kajava (eds.), *Religious dedications in the Greco-roman world. Distribution, Typology, Use*, Acta Instituti Romani Finlandiae, vol 35, Roma, 2009, p. 31-41.

Salvo, Davide, s.v. *Maiestas*, în Roger S. Bagnall et alii, *The Encyclopedia of Ancient History*, Blackwell Publishing, 2013, p. 4236-4238.

Turcan, Robert, *Le culte impérial au IIIe siècle*, în *ANRW*, II/16. 2, 1978, p. 997-1084